

ONTANGSTEN?¹

Eric Laurent

Ontangsten? Dergelijke vraag wordt alleen gesteld vanuit de psychoanalyse. De geneeskunde stelt zich die niet. In de geneeskunde spreekt het voor zich dat het symptoom moet verdwijnen, en vermits de angst een symptoom is als een ander moet ook hij verdwijnen. De psychoanalyse gaat anders tewerk: enerzijds begint ze maar te denken aan opheffing van symptomen eens hun functie duidelijk is, anderzijds onderscheidt ze de functie van de angst van die van het symptoom. Op zich onderscheidt de vraag van het ontangsten dus al meteen de psychoanalyse van elke vorm van medische zorg. Voor de arts maskeert de psychoanalyticus zijn onmacht achter een retoriek van de functie van het symptoom. Voor ons is dat echter niet alleen een kwestie van retoriek. Dezelfde paradox schuilt overigens ook in de faalhandeling. Een act slaagt nooit beter in zijn opzet dan wanneer hij mislukt. Opgepast: deze stelling geldt niet zonder logische bijsturing; ze is niet wederkerig, daar het niet volstaat om te falen in een actie opdat deze een act zou zijn.

De tegenstelling beangsten/ontangsten vormde in de dertiger jaren de kern van een debat in de kinderanalyse tussen Anna Freud en Melanie Klein. Anna Freud meende dat het Ik van het kind verdeeld moest worden, opdat het zich zou kunnen interesseren voor zijn onbewuste. Het subject is volgens haar moeilijk te beangsten. Opdat de kuur een dynamiek zou kennen, moet dan ook eerst een overdracht tot stand komen, met de daarmee gepaard gaande dreiging van liefdesverlies. Om het kind te beangsten, dat zulks nog niet voldoende was vanuit het ontbreken van een Boven-Ik, moet de analyticus tijdelijk het Boven-Ik spelen. Volgens Melanie Klein daarentegen is het subject altijd al angstig, bestookt als het wordt door een vroegtijdige paranoïde angst, zelfs al is het Ik en *a fortiori* het Boven-Ik in Freudiaanse zin dan nog niet gevormd.

Kleins hypothese van een vroegtijdig Boven-Ik wijkt overigens af van de Freudiaanse *doxa* van die periode en bracht dan ook een debat op gang over de 'voorlopers van het Boven-Ik'. Voor de Annafreudianen moet het angstsignaal geproduceerd worden door het Ik, hoe jong het kind ook is. Voorafgaand aan de volledige ontwikkeling van het Ik en zijn afweermechanismen is dus nog geen sprake van angst van het Boven-Ik in eigenlijke zin. In het spoor van Anna Freud heeft de egopsychologie dan ook de nadruk gelegd op een ontwikkelingstheorie van het Ik, met 'voorlopers' van het Boven-Ik naargelang de verschillende fases van het Ik. Zo slaagde deze stroming erin om afstand te houden van de Kleiniaanse leer met haar oppositie tussen het destructieve archaische Boven-Ik en het beschaafde postoedipale Boven-Ik.

De grote postfreudiaanse stromingen verschilden dus van mening rond het vraagstuk van de angst. Ze vonden elkaar echter terug rond een tweede wenk van Freud, die de psychoanalyse eveneens toelaat om zich te onderscheiden van het medische standpunt: men mag het subject niet van schuldgevoel bevrijden. Op deze wijze neemt de psychoanalyse duidelijk afstand van elke vorm van bevrijding van schuldgevoel vanuit humanitaire overwegingen.

¹ Eric Laurent (2003). 'Désangoisser?', *Mental: revue internationale de santé mentale et psychanalyse appliquée*, 13, pp. 21-33. Engelse vertaling: 'Relieve anxiety?', <http://www.mental-nls.com/ressources/fichiers/Mental13/LaurentCorr.pdf>. Deze vertaling is van de hand van Erik Mertens en werd nagezien door de redactie.

de angst stelt de vraag van het verlangen

Waarom niet bevrijden van schuldgevoel? Dat is niet alleen omdat Freud bijzonder voorzichtig was bij de ontgrendeling van de barrières van de beschaving. Maar wel omdat het schuldgevoel in contact kan brengen met de verdeeldheid van het subject. De psychoanalyse stelt vast dat het neurotische subject altijd schuldig is, gewoon omdat het geniet en bestaat – wat Freud aanduidt als 'onbewust schuldgevoel'. Zo onderscheidt Freud de psychoanalyse van de psychotherapie, die aanhaakt bij het medisch ideaal in een gedeelde poging tot schuldreductie.

Wat is dan het alternatief voor het ontangsten? Wijst ook die angst misschien op een cruciaal punt voor het subject? Freud benadrukte al het uitzonderlijk statuut van de angst onder de affecten, wat Lacan als volgt samenvat: "de angst is een affect dat niet bedriegt". Die angst gidt immers het neurotisch subject naar het reële. Zonder angst zou alles een schaduwtheater lijken: als hysterisch reduceert het neurotisch subject de wereld tot schijn en intriges, als dwangneurotisch ziet het de wereld achter een sluier; beiden zijn dus verbannen uit het gevoel van te leven. Als daarentegen de angst niet bedriegt, komt dat omdat hij de juiste vraag stelt, zijnde deze van het verlangen. We zijn angstig als we niet weten wat de Ander van of met ons wil. In die zin is de angst 'niet zonder object'. Daarbij is de aanwezigheid van de Ander als dusdanig in het geding. Zo maakt Lacan de ontwikkelingen in Freuds angsttheorie leesbaar. Vanaf zijn eerste studies over de angstneurose tot *Remming, symptoom en angst* (1960 [1926d]), is de Freudiaanse angst de aanwezigheid van het verlangen van de Ander op zich.

Ontangsten betekent terzelfder tijd het stellen van een vraag over het verlangen én de interpretatie van dat verlangen. Sommige analytische stromingen benadrukken de noodzaak van een 'therapeutische alliantie' met het subject, onder de vorm van een contract. Voor Lacan is de werkelijke alliantie gelegen in de interpretatie, in de mate dat deze de overdracht installeert. In zijn herlezing van de gevalstudies van Dora en de Rattenman toont hij hoe Freud onmiddellijk overgaat tot interpretatie, vooral van de angst. Dergelijke inaugurele interpretatie wordt door Lacan geïsoleerd als 'subjectieve rectificatie'. Zo bekeken ligt het ontangsten in de lijn van de oriëntatie die Lacan reeds aangaf in het begin van de zestiger jaren, in *La Direction de la Cure* (1960 [1958], p. 598). Dergelijke praktijk is meteen ook de expliciete tegenhanger van de Annafreudiaanse oriëntatie.

Om te ontangsten moeten we dus de vraag van het verlangen stellen. Maar hoe? Om te beginnen zouden we al kunnen stellen dat de koninklijke weg tot de interpretatie van het verlangen bestaat uit het consistent maken van het symptoom. We kunnen des te beter ontangsten naarmate we erin slagen het symptoom consistent te maken. Of omgekeerd: als het symptoom niet consistent (genoeg) is, kan het de angst niet capitonneren. We geven een aantal voorbeelden.

de angst door het symptoom gecapitonneerd

In een eerste geval zoekt een man een analyticus op omwille van diverse angsten en gepieker. Hij wordt gekweld door de onrust die een professor bij hem heeft teweeggebracht met de vraag: "Zou het niet kunnen dat U homoseksueel bent?"

Hoe kunnen we hem ontangsten? Door hem te ondervragen over zijn gedachten, zijn gepieker, en zo de systematisering van het obsessioneel symptoom te bevorderen; in de mate dat zijn symptoom op gang komt, kan de angst immers terugtreden.

Dit laat het subject dan toe om een vrouw te ontmoeten. Daarbij blijkt hij echter impotent en vroegtijdig te ejaculeren – wat zijn angst doet heropflakkeren. Op dat moment cirkelen de herinneringen in zijn analyse rond de vader – een vader die hem op jonge leeftijd in de steek heeft gelaten en achtergelaten in de handen van de vrouwen van de familie, om zich tenslotte helemaal te verliezen in de drank. Voor het subject in kwestie duikt de vraag van verlating dan ook voortdurend op in verhouding tot de vrouw die hij ontmoette. Hij aarzelt om over te gaan tot seksuele betrekkingen, waarbij hij de verantwoordelijkheid voor de vraag naar haar doorschuift, vraag van de Ander die uiteindelijk altijd botst op de afwezigheid van verlangen bij hemzelf.

De vraag van verlating stelt zich in een sfeer van schuld. Zijn moeder heeft hem immers geleerd dat alle mannen lafaards zijn. Hij is dus bang dat hij zal vluchten, zoals zijn vader. Zodoende zit hij in de helse greep van verschillende hem verlamme bevelen. Het liefdesobject wordt de index van een onmogelijk verlangen.

Op een bepaald moment begint hij zich ook af te vragen of hij dat misschien niet allemaal zegt om mij te plezieren. Daarbij duikt het probleem van zijn homoseksualiteit op lichtelijk verschoven wijze terug op, vermits hij nu van zichzelf begint te denken dat hij wel eens masochistisch zou kunnen zijn.

Tenslotte verandert hij van partner. Dat leidt tot een aanzienlijke verlichting van het symptoom. Hij heeft zichzelf toegestaan om te stoppen zonder te stoppen met zijn analyse; gevolg daarvan is dat de psychoanalyticus zich ontpopt tot hinderlijk object. Dit deponeren bij de psychoanalyticus, middels de overdracht, verzacht in elk geval wel zijn angst en impotentiegevoelens.

de angst door het fantasma gefixeerd

In een tweede geval is de consistentie van het symptoom verbonden met de constructie van het fantasma. Enkele jaren geleden kwam iemand me raadplegen omdat hij verveeld zat, zei hij, met de jammerlijke manie voor 'bezette' vrouwen als liefdesobject. Dit maakte zijn leven nogal ingewikkeld, omdat hij zich uitputte in rivaliteiten, met soms de aandrang om de ander aan te vallen met steekwapens (waarvoor hij een passie had). In de analyse blijkt dat deze agressiviteit zich uiteindelijk op de vader richtte. Toen hij het eindexamen moest afleggen, dat leidde tot hetzelfde beroep als zijn vader, had het paradoxale effect van die agressiviteit er zelfs toe geleid dat hij onweerstaanbaar was beginnen braken, wat hem volledig diskwalificeerde voor die betrekking. Van mij wou hij natuurlijk bekomen dat ik in die rivaliteit de latente homoseksualiteit zou erkennen die hem op onbewuste manier zou hebben vervuld.

Al snel blijkt dat het verontrustende voor hem precies ligt in het feit dat die onbewuste homoseksualiteit bij hem heel bewust is. Dat was bepaald door het gegeven dat hij op negenjarige leeftijd verleid was geworden door een leerkracht, die vriend des huizes was; de scène speelde zich af in een landelijk decor, daarin zou ergens ook een houthakkersbijl aanwezig zijn geweest. Op deze verleiding bestaande uit wederzijdse masturbaties, deze ontmoeting met een verlangen, antwoordde het subject met een dwang om zich te masturberen onder het scherm van een plastic regenjas – regenjas die hij altijd al vreselijk had gevonden, maar die hij van zijn moeder altijd moest aantrekken bij de minste regendreiging. Deze praktijk is gebleven, als troost, als universele remedie tegen de sporen die het bestaan op hem achterlaat. Hij klaagt dus niet. Uiteindelijk gaat het hier om een al bij al goed geconstrueerd fantasma, waarvan men zich dus kan afvragen op welke manier wij het samen met hem kunnen construeren.

Thans volgt wat de analyse aan het licht bracht. Deze begint met een droom waarin hij

een indringende blik beantwoordt met het leggen van een drol. Analyse van zijn verhouding tot zindelijkheid en vuil brengt hem dan tot een dekherinnering: als hij vier of vijf is, verrast hij zijn moeder of zijn zus naakt (hij denkt eerder aan zijn zus) door het douchegordijn op een kier open te trekken. Hij ziet op dat moment de vrouwelijke castratie – maar ook een plastic badmuts van dezelfde materie als de regenjas, die op dat moment in een hoek van die badkamer ligt.

Vanaf dat moment begint de overdracht zich langs zijn agressieve kant te tonen. Een schuld tegenover mij brengt hem ertoe om zich af te vragen waarom hij tijdens de sessie zo de munten in zijn zak laat rinkelen. Een lied komt in hem op, lied waarin een matroos hetzelfde doet en dat ermee eindigt dat deze zijn schuld vereffent met een messteek. Deze tedere gedachte jegens mij liet zich dus eerst voor hem duiden als kwam hij in wezen in analyse om me het schijnt te doen krijgen, en hier zoals elders de verschillende badmutsen en regenjassen te vullen die zijn leven bevolken.

Deze ontdekking, dat hij op die wijze de Ander kwam vullen met zijn wezen, leidt tot een stoornis, die ook lichamelijk was, en die hem een dokter doet consulteren. Twee weken lang maakt hij zich inderdaad voortdurend druk over een 'verdachte ontlasting'. Hij heeft de indruk dat zijn stoelgang een 'witte substantie' bevat, die op sperma lijkt. Eenmaal gerustgesteld door de geneeskunde, verdwijnt dit symptoom snel. We zien hier hoe het moment van de overdracht – als stase, na de eerste fase van subjectieve aliënering waarin hij de dekherinnering terugvindt - hoe deze overdrachtsstase tegelijk het moment is waarop het object onder zijn anale vorm opduikt.

angst en overdrachtsarbeid

Vanaf dat moment kan hij een hele tijd maar niet begrijpen waarom hij, bij elke (dek)herinnering aan de badkamer, middenin die scène een mes ziet opduiken – hetzelfde mes waarvan hij dacht dat hij het altijd in zijn broekzak moest zitten hebben, voor het geval hij zou in een gevecht zou verzeilen. Een droom leidt tot de oplossing: hij is bij zijn tante thuis en ziet de kamers met die levendige duidelijkheid die in de droom het effect van reële kan zijn. Daarbij gaat het niet over realiteit – evenmin als bijvoorbeeld bij het lichtschijsel in de bekende droom uit Freuds *Die Traumdeutung*, waarin het kind vanuit de andere kamer naar de ingedommelde vader roept: "Vader, ziet gij dan niet dat ik brand?" (Freud, 1900a, pp. 488-489). In de droom van ons subject, in het huis van zijn tante, zijn aan de andere kant van de muur, in een andere kamer, drie vrouwen aanwezig: zijn moeder, tante en zus. Ondertussen doorzoekt hij een reiskoffer vol vrouwenkleden - wat verboden is – om zijn hand daar helemaal bebloed uit terug te trekken.

Deze droom zal hij in de analyse zorgvuldig analyseren door daaruit de restanten van de herinnering aan de ontmoeting met de castratie te lichten. Zo ontdekt hij tenslotte waarom hij niet meer in staat was om die dekherinnering aan de badkamer op te roepen zonder dat het mes zich daarin opdringt. Dat was eigenlijk de overdracht van de bijl uit de rurale verleidingsscène naar de werkelijk traumatische scène, met de ontdekking van de afwezigheid van de penis bij zijn zus. Eerst moest hij dus het moment van 'ontmoeting' vatten, via de in de droom terugkerende verboden act van het zoeken onder zijn moeders rokken, vooraleer zijn subjectieve positie kon duidelijk worden en hij kon afscheid nemen van het agressief fantasma jegens de ander en de angst die daarmee gepaard ging.

Samenvattend onderscheiden we dus drie etappes in zijn relatie met de Ander. Eerst plaatst hij zijn rivaliteit met de man op de voorgrond, met de idee van een mes dat hij altijd in zijn broekzak moet denken. Vervolgens doet hij in de overdracht afstand van wat hij in zijn broekzak heeft: enerzijds is dat het mes of de bijl, die de betekenaars zijn waarmee de (-φ)

opgeroepen wordt die de structuur doorspookt, de altijd mogelijke coupure, de fallische waarde; anderzijds zijn dat de fecaliën waarmee hij een smet kan werpen op het ondoordringbare scherm van de regenjas, wanneer de Ander hem dat zou presenteren. Het is tenslotte in die overdrachtelijke dubbelheid dat de ware betekenis van zijn rivaliteit met mannen verschijnt. Die is gelegen in de degeneratie (*Erniedrigung*) van zijn liefdesleven: hij constitueert een vrouwelijke Ander door bij een vrouw haar instemming af te dwingen om in haar zijn afval te kunnen bergen. De drol van zijn fantasma deponeert hij dus op de witte pagina die een vrouw voor hem is eenmaal hij haar tot dat punt heeft gekregen.

Op dat punt maakt de overdrachtsarbeid – Lacans vertaling van Freuds *Durcharbeitung* (1966 [1958], p. 630) – het mogelijk om een onderscheid te maken tussen het statuut van de Ander en dat van de ander, tussen enerzijds wat hij allemaal aan circusspelen kon organiseren, met een loge gereserveerd voor de verveling van de Meester, en anderzijds de ondergrondse constructie van het fantasma. Want *er is* inderdaad constructie van het fantasma in deze analyse. Hoe kunnen wij dan nog die constructie van het fantasma beogen, zoals ik mij hogerop al afvroeg, als hij zich aanmeldde met een *readymade* fantasma dat hij bovendien al snel in de analyse vrijgaf en dat dus niet stukje bij beetje hoefde te worden geëxtraheerd?

Deze constructie van het fantasma gebeurt door de overdracht van meet af aan te laten draaien rond die imaginaire agressiviteit. Voor de analyticus komt het er niet op aan om "een plaatsje te verwerven in de fantasma's van de patiënt", zoals de schrijver van het voorwoord tot de Italiaanse vertaling van de werken van Melanie Klein beweert (Fornari, 1971). Hij moet eerder spelen met wat Lacan de "exterioriseringsmarge van het object *a*" noemt (2001 [1967], p. 366). Deze exterioriseringsmarge constitueert immers de partner-analyticus aan gene zijde van het imaginaire. Het subject uit ons geval liet klinkende munten in zijn zak rinkelen, waardoor de equivalentie tussen geld en afval duidelijk werd. Dat is echter enkel een imaginair gegeven. Daaronder constitueert een bepaalde structuur de analyticus als partner, door de inzet zelf (van dat afval). In het verhaal van het fantasma ligt deze structuur niet aan de oorsprong, maar hij toont zich pas na de scheiding van wat enerzijds onder de castratie valt en anderzijds onder het object. Ik herinner aan het fantasma van dit subject, met de Ander die verschijnt op het ogenblik dat hij zich masturbeert onder zijn plastic kazuifel. Dit fantasma slaagt erin om twee verschillende waarden, die van de castratie (die geldt voor het oog van de Ander) en die van het object (de smet die hij produceert op het scherm), te verenigen en te versmelten in één moment. Deze praktijk bevestigt terzelfder tijd de fallische waarde van het subject in de ogen van zijn moeder. De regenjas, die eerst voorwerp van walging en verzet was, zou hij uiteindelijk met verrukking binnenste buiten aantrekken – waarmee hij inderdaad duidelijk maakte dat hij de fallus van de moeder is.

Om dit punt, van zijn imaginaire fallische identificatie, te kunnen aansnijden, moest echter eerst de ondoordringbare sluier van het plastic scherm vallen die haar in stand hield. Aan gene zijde van dit punt is deze analyse nog een tijdlang doorgegaan. Vandaag is het al heel lang geleden dat we elkaar nog zagen. Nu en dan belt hij nog eens op om adressen te vragen van analytici, voor kinderen uit zijn omgeving die hem gevaar lijken te lopen.

de niet-gecapitonnerde angst

Er zijn echter ook gevallen waarin de angst zich noch door het symptoom noch in de constructie van het fantasma laat capitonneren. Dat is het geval bij D, een dame van ongeveer veertig jaar, die mij op een avond komt opzoeken in een toestand van grote nervositeit. Ze is in de greep van wat ze 'obsessies' noemt. Ingevolge de nawerkingen van een oude pleuritis heeft ze nog maar één long, en nu is ze bang dat ze bloed zal spuwen. Maar bovenal is ze

bang dat men haar wil vergiftigen. Bijgevolg is het heel moeilijk om buitenshuis te lunchen, vooral dan in het gezelschap van mannen. Thuis kan dat evenmin, haar flat is immers voor om het even wat ongeschikt: hij is overvol geraakt daar ze niets kan weggooien; er rest enkel nog een plaatsje waar zij kan slapen. En dat is dan nog te veel gezegd, ze slaapt immers niet meer: 's nachts moet ze alsmaar opstaan om zich ervan te vergewissen of de deur goed gesloten is, of er geen dief kan binnendringen, of er geen man kan binnendringen door zijn sleutel in het precieuze slot te steken. Deze paranoïde gevoeligheid voor vergiftiging en haar bezorgdheid, fascinatie zelfs, voor het slot treffen door hun associatie.

Verrassender is nog, ook al gezien de wijze waarop ze bij mij kwam binnenvallen, dat deze nog vrij jonge vrouw me bekend dat ze al toe is aan haar derde analyse. Ze consulteert al sedert ongeveer twintig jaar psychoanalytici.

Haar eerste analyticus ontmoette ze vlak nadat ze getrouwd was. Dat huwelijk had bij haar immers een raar effect: enerzijds putte ze haar echtgenoot uit door hem op allerlei manieren te ergeren en anderzijds verdroeg ze van hem letterlijk nog maar één ding, namelijk dat hij met haar de liefde bedreef. De echtgenoot, die ook nog wel iets anders te doen had dan zich te lenen tot deze 'drang-tot-impotentie' vanwege zijn eega, deed beroep op een psychiater; deze adviseerde zijn vrouw een psychoanalyse bij een zekere K. D trok er heen.

Temidden allerlei problemen, schommelend tussen stilzwijgen en keetschoppen, vond toch een behandeling plaats. D vond uiteindelijk een gepaste oplossing voor haar seksuele eisen: ze scheidde van haar man, met wie ze op goede voet bleef staan, en nam een minnaar – of juister, ze nam er twee. De ene was rijk en onderhield haar, maar bevredigde haar niet seksueel, preciseert ze. De andere was arm en misdadig, maar tevens haar enige meester in het liefdesspel, zegt ze. Telkens ze hem ontving, ging de arme minnaar aan de haal met de cadeaus van de rijke – zoals D overigens zelf verwachtte en vreesde, in een staat van angstige onrust. Ze vond kortom een evenwicht, en dat heette dan geluk. Uiteindelijk kreeg ze van de rijke minnaar zelfs een eigen flat, en vooral een badkamer die schitterend moest worden. Een succes dus.

Na tien jaar lijkt de eerste analyse op dit punt te zijn gestrand, in een soort kalmering. De analyticus, die geen dupe is, stelde D uiteraard voor om de draad terug op te nemen, als ze opnieuw een bijzonder angstige periode zou doormaken. Dit blijkt het geval op het moment dat de arme minnaar zelf ook verdwijnt, net als de badkamer af is. De avond voor zij op vakantie vertrekt, ontvangt D een laatste telefoontje. Na haar terugkeer hoort ze niets meer van hem en wordt ze overvallen door het gevoel alles vergeefs te hebben verworven. Nu degene die zorg droeg voor haar 'juwelendoosje' is weggefallen, wordt ook de wonderbaarlijke juwelendoos die de badkamer was geworden, tot niets herleid - en dit brengt haar tot een harde confrontatie met de fallische betekenis.

Haar eerste analyticus gaat echter niet zelf in op haar vraag om de analyse te hernemen en verwijst haar door naar een collega, met de boodschap: "U hebt nu een vrouw nodig!". Ook zijn vrouwelijke collega, mevrouw K, is daar echt wel van overtuigd. Wel is zij enigszins verwonderd van te moeten vaststellen dat de eigenlijke analyse na al die tijd nog moet gebeuren. Ze gaat dus meteen actief aan de slag door mevrouw D te fixeren in een familiale identificatie. D draagt uit haar jeugd en adolescentie inderdaad de volgende geschiedenis met zich mee: haar vader had een verhouding met een jonge buurvrouw, wat het leven van haar moeder vergiftigde; deze kon daar dan ook maar een eind aan maken door op zeer overtuigende wijze te dreigen om haar man en zijn maîtresse te verblinden door beiden zwavelzuur in het gezicht te gooien. Uit die analyse blijft D vooral de volgende sleutelinterpretatie bij: "U heeft zich geïdentificeerd met de vriendin van uw vader".

Na de dood van haar grootmoeder - die veel voor haar heeft betekend – komt D tenslotte mij opzoeken. Omdat de tweede analyse is vastgelopen, kan ze niet meer terug naar mevrouw K. Bij mij heeft ze het over een cruciale subjectieve ervaring tijdens de begrafenis

van die grootmoeder. Op het moment dat de doodskist gesloten gaat worden, herkent ze plots haar grootmoeder niet meer, hoewel deze ongetwijfeld de enige vrouw is die haar als kind heeft erkend en ook de enige aan wie ze echt aangename herinneringen heeft overgehouden. We zien hier een minimaal, maar perfect gevormd 'elementair fenomeen'.

in bewaring geven van niet afgehandelde brieven

Tussen die begrafenis en de tijd dat ik haar voor het eerst ontvang, is D begonnen met haar flat vol te storten als een vuilnisbelt. Daarin zit ze dan te wachten op de komst van een man, terwijl ze maar niet kan scheiden van de sleutels waarmee ze geen blijf weet.

Ze heeft echter maar één klacht: de psychoanalyse heeft haar vroegtijdig oud doen worden; de angst, waar ze maar niet van afgeraakt, heeft haar doen verrimpelen. Op paranoïde wijze beschuldigt ze de psychoanalyse van alles. Dat belet haar echter niet om telkens opnieuw terug te komen en me onophoudelijk tot getuige te nemen van de schade die de psychoanalyse haar heeft toegebracht, zij die toch een echte schoonheid was. Als bewijs brengt ze foto's en brieven mee van smachtende aanbidders. Hoewel ze geen enkele naam uit haar geschiedenis wilde verklappen - bijvoorbeeld die van haar echtgenoot - en niets wil achterlaten dat mogelijks sporen achterlaat, bleef ik toch aandringen om één van die getuigenissen van aanbidders bij mij achter te laten. Daarbij ging het mij minder om te duiden dan om zelf een plaats in te nemen: de plaats namelijk van papiermand voor *poste restante*. Eens ik een eerste brief had verkregen, volgden trouwens andere, bij wijze van illustratie van de gelijkschakeling *litter/letter*. D begon me zelfs brieven te schrijven – met het verhaal van haar dromen - op kladpapiertjes die ze dan in mijn handen kwam deponeren. Deze sliert papiertjes bevat de essentie van de interpretatie die ze zelf heeft kunnen geven van het moeilijke moment dat ze doormaakte. Die droomverhalen kan ik verdelen over twee essentiële registers.

Vooreerst is er het register van de niet verankerde fallische betekenis. Dit is de eerste droom. "Een auto kwam aan. Mijn vader, denk ik, lag languit op de achterbank. Ik zei geschrokken: *Wat heeft hij?* Iemand antwoordde, met de stem van mijn vader: *Hij is nooit geopereerd geweest*. Er zat niemand aan het stuur van de wagen".

Deze droom van de languit neerliggende vader, wiens stem haar achtervolgt, is punt voor punt tegengesteld aan een tweede droom die een vrouw ten tonele voert. "Ik stopte met mijn wagen voor een soort herberg. Ik had twee reiszakken bij me. Ik liet ze in de auto en ging binnen vragen of er nog een kamer vrij was voor de nacht. Mensen zaten aan een ronde tafel te eten. Een vrouw staat op en vraagt me of het voor twee personen is. Natuurlijk, maar ik durfde niet zeggen dat het voor mij was, omwille van het vergif. Hoe dan de zakken achterlaten die ik in de auto had en die ik absoluut moest kwijt zien te geraken?" In deze tweede droom duikt de moeder op, tussen een kamer en haar. De moeder kan deelnemen aan de maaltijd met de mannen, D niet. In deze droom bestaat de operatie erin om de zakken, de geldbeugels, kwijt te zien spelen. D zou trouwens nog een andere droom ter sprake brengen, waarin haar man effectief bloedende geldbeugels in zijn handen draagt. Het bloed en de vergiftigingsangst zijn verbonden met de castratieangst.

Het andere register verknoopt zich rond het object, of dit nu scopisch, oraal of anaal is. Het onmogelijk 'te wassen' geld komt de vraag rond de onmogelijk in te lossen schuld tussen haar vader en haarzelf dichtgooien. Vermits het geld zich niet in een schuld-circuit situeert, is het strikt genomen gelijkwaardig aan fecaliën. Dat blijkt uit de volgende droom. "Ik was in mijn kamer. Ik ging naar beneden. Ik was razend op mijn ouders. Ik zei hen dat, als ik zou sterven, ik dan een testament zou opstellen, waarin ze mijn appartement niet zouden erven". Daarbij merkt ze op: "Mijn tanden vielen in een potje stront ..."

Andere dromen geven haar een directe toegang tot het genot, zonder verdringing. "Ik had de trein genomen. Hij stopte in het station. Ik haastte me niet om af te stappen (dit is het omgekeerde van de droom waarin ze zich naar beneden spoedt om haar ouders uit te kaffen)." Woedend zegt haar man dat ze haar spullen moet pakken en dat ze zich moet haasten. "Ik vond de wagon niet meer terug. Ik was niet zeker dat het deze was waarin ik zat. Ik vond mijn spullen niet meer terug. De trein vertrok. Te laat! Waar gingen we heen? Na enkele ogenblikken merkte ik dat het eigenlijk geen trein was. We waren met twee, degene die reed en ik. Ik vroeg of hij me kon terugbrengen. Het was alsof de situatie veranderde, we bevonden we ons op een soort tuig dat geleek op ijs schaatsen. Ik had een ultra korte rok aan". Die rok onthulde haar geslacht, een mannelijk geslacht. "Ik ben wakker geworden terwijl ik aan het klaarkomen was", besluit ze.

de achtervolgingskant van de overdracht

Tijdens deze periode, waarin ze haar dromen duidt, keert D ook terug naar de mannen. Doorheen drie kort op elkaar volgende affaires duikt de bezorgdheid weer op over eventueel bloedverlies, maar nu tijdens de seksuele gemeenschap, bezorgdheid die haar steeds meer bezig houdt. Op een goede dag maakt ze me dan ook duidelijk dat ik er alleen maar in geslaagd ben haar nog zieker te maken dan ze al was, zoals alle psychoanalytici die ze tot nu toe consulteerde. En dus moet ze nu een vrouwelijke analytica raadplegen. Op dat moment had D trouwens ook een vroegere verhouding met een vrouw terug opgenomen. Ze wil niets meer van mannen weten, het zijn toch allemaal mannen zonder principes, zoals ik. Kortom, in overeenstemming met haar subjectieve structuur is ze volledig gegrepen in een narcistische razernij. Vanaf dat moment vangt dan ook een verwarde periode aan, waarin ze diverse grillen doordrijft. Zo loopt ze een hele serie dokters af om hen tot getuige te nemen van een huidziekte of een oogirritatie (ten gevolge van een buitensporig gebruik van *make-up*, wat effectief een irritatie heeft veroorzaakt).

Meer dan ooit gaat D ook mij beschuldigen, mij verwijtend dat ik haar ziek heb gemaakt. Voor elke afspraak met een arts belt zij mij op om mij in te peperen hoe diep haar wanhoop wel is en hoe groot mijn fout. Op dat moment manifesteert de overdracht zich volledig langs de kant van de achtervolging. Ze komt me terug opzoeken, verscholen achter zwarte brilglazen, in een identificatie met de minnares van haar vader, die eindelijk verblind en gestraft is. Met dezelfde bril op gaat ze ook op bezoek bij haar vroegere analytica, mevrouw K, om verantwoording te eisen voor haar centrale interpretatie.

Enerzijds gaat ze dus alle geneesheren haar niet gesymboliseerde castratie tonen, zoals afgedekt door de blik als object. Anderzijds gaat de interpretatie die haar een tijdje gecapitonneerd de kant van de achtervolging op en daarvoor gaat ze nu verantwoording eisen. Zij die de Ander zo graag wou fascineren door haar schoonheid, neemt nu de wereld tot getuige van de onherstelbare schade in het hart van het imaginaire. Tegelijkertijd formuleert ze middenin die periode ook wat alles zou kunnen herstellen: een andere minnaar die nog rijker en eventueel nog impotenter is dan de vorige, die haar een nog groter appartement zou aanbieden en haar zou toelaten om de flat die ze nu bezit van de hand te doen.

nieuwe homeostase

Nadat ze even de analyse heeft onderbroken, keert D terug, gekalmeerd, om mij haar overdrachtstheorie te verklaren. Daarvoor had ze dan wel een aantal vrouwelijke mediums moeten raadplegen, in een poging om de affectie van haar man terug te winnen. Uiteindelijk

hervindt ze haar plaats als 'vrouw van haar man'. Waarna ze zich opgelucht losmaakt van de kuur.

Wat kunnen we nu reconstrueren van het effect van die twee analyses bij Meneer en Mevrouw K? Meneer K, haar eerste analyticus, kalmeerde haar met nog een schep bovenop de hysterische splitsing van haar liefdesleven tussen enerzijds de echtgenoot of de minnaar, de titelhouder (de slaaf die D onderhoudt) en anderzijds de "enige meester van het liefdesspel", de orgaanhouder. Mevrouw K, haar analytica, bracht op haar beurt D's identificatie met het object van verlangen van de vader in het spel. Op dat moment loopt de analyse echter spaak op het reële punt waarop D haar grootmoeder niet herkent, grootmoeder die haar wél had erkend als kind. Vanaf dat moment wordt het imaginaire karakter van de fenomenen duidelijker, met enerzijds de 'lichaamstaal', van het wegrotten der organen, en anderzijds de overrompeling van het appartement met afval.

In dit geval kon de angst niet gecapitonneerd geraken door het symptoom. Het in essentie meervoudige symptoom van een duidelijke hypochondrie fungeerde immers als argument voor haar voortdurende *acting out*. Door een netwerk van toevluchtsoorden uit te bouwen en door de kristallisatie van haar achtervolging te vermijden, kwam echter een nieuwe homeostase tot stand en werd de angst gekalmeerd.

In elk der aangehaalde gevallen staat de therapeutische dimensie op de voorgrond. De psychoanalyse toegepast op elk van deze gevallen gaat telkens op een andere manier tewerk om te ontangsten. In het eerste geval laat de consistentie van het symptoom toe om de angst te verplaatsen. In het tweede gebeurt dit middels de constructie van het fantasma in de overdracht. In het laatste geval luwt de hevige angst doordat de analyticus zich in de overdracht op de plaats bevindt van een partner-symptoom die het subject toelaat om zichzelf weer bijeen te garen rond een teruggevonden narcistische identificatie.

BIBLIOGRAFIE

Fornari (1971). Presentazione, in: M. Klein (1971), *Analisi di un bambino*, Turin: Boringhiere.

Freud, S. (1960 [1900a]). Die Traumdeutung. *Gesammelte Werke 2-3*, Frankfurt am Main: Fischer.

Freud, 1960 [1926d]. Hemmung, Symptom und Angst. *Gesammelte Werke 14*, Frankfurt am Main: Fischer, Gw 14, pp. 113 ev.

Lacan, J. (1966 [1958]). La direction de la cure et les principes de son pouvoir. In: *Ecrits*, Paris: Seuil, pp. 585-645.

Lacan, J. (2001 [1967]). Allocution sur les psychoses de l'enfant. In: *Autres Ecrits*, Paris: Seuil.